

Bireylerin Tıbbi ve Aromatik Bitki Kullanımı ve Görüşleri: Tanımlayıcı Bir Çalışma

Medicinal and Aromatic Plant Use and Opinions of Individuals: A Descriptive Study

¹ Sevgi DENİZ DOĞAN^a, ² Pınar KAYA^b

^aIsparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Isparta, Türkiye
^bSüleyman Demirel Üniversitesi Eğirdir Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Isparta, Türkiye

Bu çalışmanın özeti, 1. Uluslararası 4. Ulusal Sağlık Hizmetleri Kongresi'nde (10-12 Haziran 2022, Isparta) sözlü olarak sunulmuştur ve bu kategoride ikincilik ödülü almıştır.

ÖZET Amaç: Bu çalışma, bireylerin tıbbi ve aromatik bitkileri (TAB) kullanma durumu ve bu bitkilere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. **Gereç ve Yöntemler:** Tanımlayıcı tipte olan araştırmanın evrenini toplumda 18 yaş ve üstünde olan, iletişim engeli olmayan, okuryazar ve araştırmaya katılmayı kabul eden bireyler oluşturmuştur. Örneklemi ise 10 Mayıs-1 Haziran 2022 tarihleri arasında araştırmaya katılma kriterlerine uyan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 1.426 birey oluşturmuştur. Araştırma verileri literatür doğrultusunda hazırlanan "kişisel bilgi formu" ve "bireylerin tıbbi ve aromatik bitki kullanımına ilişkin anket formu" kullanılarak toplanmıştır. Verilerin değerlendirmesinde tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. **Bulgular:** Araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalamaları 24,20±8,46 olup, katılımcıların %61,8'i kadındır. Katılımcıların en yüksek oranda kullandığı ilk 3 TAB sırası ile nane (%71,1), ıhlamur (%66,3) ve zencefildir (%59,5). Araştırmaya katılan bireylerin %79,2'si TAB'ın sağlık için faydalı olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Bireylerin %42,8'i sağlık personelinin önerisi olmadan da TAB'ın kullanılabilirliğini, %57,2'si hastalık durumunda öncelikli olarak tercih edilmesi gerektiğini ve %37,5'i ilaç tedavisi kadar etkili olduğunu düşündüklerini bildirmiştir. **Sonuç:** Araştırmanın bulguları doğrultusunda toplumda TAB kullanımının oldukça yaygın olduğu ancak bireylerin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda, bireylerin doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmaları için en iyi kaynak olan uzman sağlık profesyonelleri tarafından hazırlanan kapsamlı eğitimler ile toplumun bilinçlendirilmesi önerilebilir.

ABSTRACT Objective: This study was carried out to determine the use of medicinal and aromatic plants and their views on these plants. **Material and Methods:** The population of the descriptive study consisted of individuals aged 18 and over, literate, without communication barriers and who agreed to participate in the research. The sample consisted of 1,426 individuals who met the criteria for participation in the research and were accepted to participate in the research between May 10 and June 1, 2022. Research data were collected using the "personal information form" and "individuals' questionnaire on medicinal and aromatic plant use" prepared in line with the literature. Descriptive statistics were used in the evaluation of the data. **Results:** The mean age of the individuals participating in the study was 24.20±8.46 and 61.8% of the participants were women. The first three medicinal and aromatic plants used by the participants at the highest rate are mint (71.1%), linden (66.3%), and ginger (59.5%). 79.2% of the individuals participating in the research stated that they think that medicinal and aromatic plants are beneficial for health. 42.8% of the individuals reported that medicinal and aromatic plants could be used without the advice of health personnel, 57.2% of them thought that they should be preferred primarily in case of illness and 37.5% of them thought that they were as effective as drug treatment. **Conclusion:** In line with the research findings, it can be said that the use of medicinal and aromatic plants in society is quite common, but individuals do not have enough information on this subject. In this context, it can be suggested to raise society's awareness with comprehensive training prepared by specialist health professionals, who are the best source for individuals to reach accurate and reliable information.

Anahtar Kelimeler: Aromatik bitkiler; bitkisel tedaviler; bitkisel ürünlerin kullanımı; tıbbi bitkiler

Keywords: Aromatic plants; herbal therapy; use of herbal products; medicinal plants

Ekosistemin ayrılmaz bir parçası olan bitkilerden yüzyıllar boyunca farklı şekillerde yararlanılmıştır. Bölgesel ekosisteme göre yetişen bitkiler, tarih boyunca geleneksel tıpta şifa kaynağı olarak önemli

yer tutmuştur.^{1,2} Çeşitli bitkilerden elde edilen maddeler dâhilî veya haricî olarak hastalık tedavilerinde kullanılmış ve bu bitkilere tıbbi ve aromatik bitkiler (TAB) adı verilmektedir.³

Correspondence: Sevgi DENİZ DOĞAN

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Isparta, Türkiye

E-mail: sevgidenizcu@gmail.com

Peer review under responsibility of Journal of Traditional Medical Complementary Therapies.

Received: 30 Jun 2022 Received in revised form: 28 Nov 2022 Accepted: 12 Dec 2022 Available online: 19 Dec 2022

2630-6425 / Copyright © 2023 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Günümüzde TAB gelişmekte olan ülkelerde tedavi amacıyla %80 oranında kullanılmaktadır. Orta Doğu, Asya ve Afrika gibi ülkelerde bu oran %95'e yükselmektedir.³ Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gerekçelerinin yanında TAB kullanımına yönelik tutumları da yüksek oranları etkilemektedir. Örneğin Afrika'da eczacılık ve tıp öğrencilerinin müfredatlarında tamamlayıcı tıp dersleri yer almaktadır.⁴ Almanya, ABD ve Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde ise tedavi amacıyla TAB kullanım oranı %40-50 arasında seyretmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, TAB kullanımının gelişmiş ülkelerde de hızla artacağını öngörmektedir.⁴ TAB kullanımı ekonomik durum, sağlık inancının değişmesi (organik beslenmeye dönüş, kimyasal etkilerinden kaçış), ülkelerin tutumu gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Son zamanlarda geleneksel ilaç sistemindeki küresel bir eğilimin yanı sıra dünyanın farklı bölgelerinde sağlık sisteminin geliştirilmesinde TAB çalışmalarının giderek daha değerli hâle geldiği gözlemlenmektedir.⁵

Dünya'da toplam 50.000-70.000 arasındaki çeşitlilikte TAB kullanılmaktadır. Dünya'da en fazla TAB çeşitliliği sırasıyla Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan'da bulunmaktadır. Ülkemizde de iklim özelliklerinin ve coğrafi konumunun etkisiyle 12.000'e yakın farklı bitki çeşidi içinden 500'ü TAB olarak kullanılmaktadır.^{4,6} Ancak ülkemizde yaygın olarak kullanılan bitkilerin ne olduğu, ne sıklıkta kullanıldığı ve bireylerin bu konudaki görüşlerinin ne olduğuna dair güncel ve yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma, bireylerin TAB'ı kullanma durumu ve bu bitkilere ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla planlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Araştırma, 10 Mayıs-1 Haziran 2022 tarihleri arasında tanımlayıcı olarak yapılmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini toplumda 18 yaş ve üstünde olan, iletişim engeli olmayan, okuryazar ve araştırmaya katılmayı kabul eden bireyler oluşturmuştur. G*Power 3.1 (G*Power, Windows 10 için versiyon 3.1.9.7, Almanya) ile etki büyüklüğü=0,2, örneklem hatası 0,05, güven düzeyi %99 hesaplanarak; örneklem sayısı 562 kişi olarak bulunmuştur. Araştırmada

ise kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak 10 Mayıs-1 Haziran 2022 tarihleri arasında araştırmaya katılma kriterlerine uyan 1.426 birey ile çalışma tamamlanmıştır.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırma verileri "kişisel bilgi formu" ve "bireylerin tıbbi ve aromatik bitki kullanımına ilişkin anket formu" kullanılması uygun görülerek toplanmıştır.

Kişisel bilgi formu: Literatürden yararlanarak araştırmacılar tarafından oluşturulan bu form, bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi sosyodemografik özellikleri içeren 7 sorudan oluşmaktadır.

Bireylerin TAB kullanımına ilişkin anket formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda TAB'ın kullanımına yönelik 10 kapalı 1 açık uçlu soru (kullanma durumu, en çok kullanılan TAB, bu bitkilere yönelik görüşler) yer almaktadır.⁷

VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırma verileri çevrim içi anket yöntemi ile toplanmıştır. Anket formları çevrim içi platforma aktarılmadan önce 10 birey ile ön uygulama yapılarak anket sorularının anlaşılabilirliği test edilmiş ve düzenlemeler yapılmıştır. Anket soruları çevrim içi platforma aktarıldıktan sonra kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi ile araştırma kriterlerine uyan bireyler ile görüşülmüş olup daha sonra onların yönlendirmeleriyle birlikte diğer bireylere ulaşılmıştır.

VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elde edilen verilerin istatistiksel analizi SPSS 22 (IBM SPSS Statistics programı 22 versiyon, ABD) paket programı ile yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler (frekans ve yüzdelik) kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN ETİK YÖNÜ

Çalışmanın yapılabilmesi için Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Etik Kurulundan (tarih: 9 Mayıs 2022; no:106/02) onay alınmıştır. Bireylere iletilen çevrim içi anketlerde araştırmanın amacı hakkında bilgi verilerek; araştırmanın gönüllülük esasına dayandığı açıklanmıştır. Çalışma, Helsinki Deklarasyonu prensiplerine uygun olarak yapılmıştır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan bireylerin, yaş ortalamasının 24,2±8,4 olup, %61,8'i kadın, %81'i bekâr, %67,7'si geliri giderine denk ve %49,3'ü ilde yaşamaktadır. Katılımcıların %67,7'sinin üniversite mezunu olduğu, %27,1'inin herhangi bir işte çalıştığı ve %17,4'ünün sağlık personeli olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Katılımcıların TAB kullanımına bakıldığında, araştırmaya katılan bireylerin yarısından fazlasının nane (%71,1), ıhlamur (%66,3), zencefil (%59,5), lavanta (%55,8), sarımsak (%53,7) ve ada çayı (%50,9) kullandığı saptanmıştır (Tablo 2).

Çalışmaya katılan bireylerin %79,2'si TAB'ın sağlık için faydalı olduğunu, %75,4'ü bağışıklık sistemini güçlendirdiğini ve %81'i rahatlatıcı bir etkisi olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Bireylerin %42,8'i sağlık personelinin önerisi olmadan da TAB'ın kullanılabilirliğini, %57,2'si hastalık duru-

TABLO 1: Bireylerin tanıtıcı özelliklerinin dağılımı (n=1.426).

	n	%
Cinsiyet		
Kadın	881	61,8
Erkek	545	38,2
Medeni durum		
Evli	271	19,0
Bekâr	1.155	81,0
Gelir durumu		
Gelirim giderden çok	232	16,3
Gelir gidere eşit	966	67,7
Gelirim giderden az	228	16,0
Yaşadığı yer		
İl	703	49,3
İlçe	553	38,8
Köy	170	11,9
Eğitim durumu		
İlköğretim	121	8,5
Lise	339	23,8
Üniversite	966	67,7
Çalışma durumu		
Evet	386	27,1
Hayır	1.040	72,9
Sağlık çalışanı		
Evet	248	17,4
Hayır	1.178	82,6

TABLO 2: Bireylerin kullandığı tıbbi ve aromatik bitkilerin dağılımı.

Tıbbi ve aromatik bitkiler*	n	%
Nane	1.014	71,1
İhlamur	945	66,3
Zencefil	849	59,5
Lavanta	795	55,8
Sarımsak	766	53,7
Ada çayı	726	50,9
Gül	692	48,5
Kekik	684	48,0
Kantaron	668	46,8
Çörek otu	656	46,0
Kuşburnu	637	44,7
Keçiboynuzu	605	42,4
Defne yaprağı	581	40,7
Rezene	575	40,3
Maydanoz	549	38,5
Isırgan otu	522	36,6
Anason	493	34,6
Fesleğen	492	34,5
Melisa	430	30,2
Dereotu	413	29,0
Haşhaş	397	27,8
Kişniş	334	23,4
Salep	323	22,7
Ayva yaprağı	309	21,7

*Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

munda öncelikli olarak tercih edilmesi gerektiğini, %41,2'si gerekli tedavi kullanımını geciktirmediğini ve %57,7'si ilaç ile tedavi edilebilen hastalıklarda kullanılabilirliğini bildirmiştir. Katılımcıların %41,7'si ilaçla tedavi edilemeyen hastalıklarda TAB kullanımını konusunda, %41,7'si ise ilaç kadar etkili olduğu konusunda kararsız olduğunu bildirmiştir (Tablo 3).

Araştırmada katılımcıların %3,2'si TAB'ın sağlık için faydalı olmadığını düşünmektedir. Araştırmada TAB'ın faydalı olmadığını düşünen bireylerin çoğu bitkilerin fazla kullanımının yan etki yaptığı (n=38) ve alerjiye (n=35) neden olduğunu düşündüklerini ifade etmiştir. Ayrıca katılımcılar TAB'ın bilinçsiz kullanıldığını (n=17), bitkiler hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığını (n=10), güvenilir olmadığını (n=3) bildirmiştir. Katılımcıların küçük bir kısmı ise ilaçlar ve diğer bitkiler (n=3) ile karıştırılmasının tehlikeli olabileceğini bildirmiştir.

TABLO 3: Bireylerin tıbbi ve aromatik bitkiler hakkındaki görüşlerinin dağılımı (n=1.426).

Görüşler	Katılıyorum n (%)	Kararsızım n (%)	Katılmıyorum n (%)
Tıbbi ve aromatik bitkiler sağlık için faydalıdır	1.129 (79,2)	251 (17,6)	46 (3,2)
Tıbbi ve aromatik bitkiler bağışıklık sistemini güçlendirir	1.075 (75,4)	310 (21,7)	41 (2,9)
Tıbbi ve aromatik bitkilerin rahatlatıcı bir etkisi vardır	1.155 (81,0)	217 (15,2)	54 (3,8)
Tıbbi ve aromatik bitkiler sağlık profesyonellerinin önerisi olmadan kullanılabilir	611 (42,8)	465 (32,6)	350 (24,5)
Hastalık durumunda öncelikli olarak tıbbi ve aromatik bitkiler tercih edilmelidir	816 (57,2)	386 (27,1)	224 (15,7)
Tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımı gerekli tedavinin kullanımını geciktirir	258 (18,1)	580 (40,7)	588 (41,2)
İlaçla tedavi edilebilen hastalıklarda tıbbi ve aromatik bitkiler kullanılabilir	823 (57,7)	494 (34,6)	109 (7,6)
İlaçla tedavi edilemeyen hastalıklarda tıbbi ve aromatik bitkiler kullanılabilir	505 (35,4)	595 (41,7)	326 (22,9)
Tıbbi ve aromatik bitkiler ilaç tedavisi kadar etkilidir	535 (37,5)	594 (41,7)	297 (20,8)

TARTIŞMA

İnsanlık tarihi kadar eski ve kullanım bilgisi günümüze kuşaklar arası aktararak gelmiş olan tıbbi-aromatik bitkiler, içerisinde fitokimyasal madde bulunduran ve bu maddeler sayesinde şifa verdiği düşünülen bazı bitki türleridir.⁸ Ancak toplumda doğru kullanımı hakkında bilgi ve kullanım oranı net olarak saptanamamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada; ülkemizde TAB kullanım oranını, sıklıkla kullanılan bitkileri ve TAB kullanım hakkındaki görüşleri belirlemek amaçlanmıştır.

Çalışmaya katılan bireylerin yarısından fazlasının kullandığı TAB sırası ile nane (%71,1), ıhlamur (%66,3), zencefil (%59,5), lavanta (%55,8), sarımsak (%53,7) ve ada çayı (%50,9) olarak belirlenmiştir. Teke ve ark. bir ilçe halkıyla yaptığı çalışmada da çalışmamıza benzer sonuca ulaşılmıştır. Çalışmada %75 kullanım oranıyla nanenin en çok kullanılan TAB olduğu saptanmıştır.⁸ Bu sonuçların, lavanta ve ada çayı dışındaki bitkilerin TAB olarak kullanımının yanı sıra yemeklerde baharat olarak da kullanılabilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çalışmamızdan farklı olarak hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir çalışmada en sık kullanılan TAB'ın %61,1 oranıyla ıhlamur olduğu nane kullanımının ise %43,6 oranıyla 2. sırada yer aldığı saptanmıştır.⁷ Sonuçlardaki bu farklılığın çalışma örneklemini öğrencilerin oluşturması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan bireylerin %79,2'si TAB'ın sağlık için faydalı olduğunu, %75,4'ü bağışıklık sistemini güçlendirdiğini, %81'i rahatlatıcı bir etkisi olduğunu bildirmiştir. Çalışmamızın sonuçları Aygör

ve Çayır'ın hemşirelik öğrencileri ile ilgili yaptığı çalışmayla paralellik göstermektedir.⁷ Bireylerin TAB kullanım oranlarının, yarar inancı ile doğru- dan ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu sonuçlar ülkemizde biyoçeşitliliğin çok olması, TAB'ın ekonomik olması ve toplumumuzda bitkilerin yan etkilerinin az olduğu düşünülmesinin yaygın olması ile açıklanabilir.

Çalışmaya katılan bireylerin %42,8'i sağlık profesyonelinin önerisi olmadan da TAB kullanılabileceğini, %57,2'si TAB'ın hastalık durumunda öncelikli olarak tercih edilmesi gerektiğini %57,7'si ilaçla tedavi edilebilen, %35,4'ü ilaçla tedavi edilemeyen hastalıklarda TAB'ın kullanılabileceğini ve %35,7'si ilaç kadar etkili olduğunu bildirmiştir. Çalışmamızın sonuçlarına paralel olarak Erarslan ve ark. solunum yolu hastalığı olan bireylerle yaptıkları çalışmada, katılımcıların %64,5'inin hastalıklarının tedavisi için tıbbi bitkiler kullandığını belirlemiştir.⁹ Bu sonuçlar, bireylerin TAB kullanımını konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığını düşündürmektedir. Ülkemizde TAB kullanımına yönelik bilinç henüz yeterli düzeyde değildir.^{8,10} Bilinçsiz TAB kullanımı, bireylerin hastalıkla karşılaştıklarında almaları gereken tıbbi tedavileri geciktirmelerine ve/veya tıbbi tedavileri terk etmelerine neden olabilmektedir.¹¹ Bireyler TAB'ı ilaç olarak görmemekte, yan etkileri olmadığı düşüncesiyle kullanmakta ve hatta sağlık çalışanlarının bile tedavi sürecinde hastaların kullandığı bitki kullanımını göz ardı edildiği ortaya konmaktadır.¹² Literatürde bitkilerin faydalarına yönelik pek çok kaynak olsa da bilinçsiz ve yanlış miktarlarda kullanımının oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabileceği unutulmamalıdır.^{8,13,14}

Çalışmamızda TAB kullanım oranı ve yarar inancı yüksek olsa da bireylerin %3,2'si TAB kullanımının sağlık için faydalı olmadığını düşünmektedir. Bu bireylerin çoğunluğu TAB'ın fazla kullanımının yan etkiye (n=38) ve alerjiye (n=35) neden olabileceğini bildirmiştir. Yapılan bir çalışmada, TAB kullanan bireylerin %14,9'unda alerji geliştiği saptanmıştır.¹⁵ Ayrıca literatürde bireylerin hastalıkların tedavisinde veya semptomların azaltılmasında kullandığı TAB'ın birçoğunun etkinliği henüz tam olarak kanıtlanmadığı bildirilmektedir.¹⁶⁻¹⁸ Bu durum, bitkilerin bilinçsiz bir şekilde kullanımında bilinmeyen bazı yan etkilere yol açmasına neden olabilmektedir. Bu durum, toplumda küçük bir kesimi oluştursa da TAB kullanımı konusunda daha temkinli yaklaşıldığını düşündürmektedir.

SONUÇ

TAB kullanımının sıklığı, kullanılan bitki çeşitlerinin çalışmalarca saptanması, alanda doğru ve güvenilir bilgilerin sağlanması için yol gösterici olacaktır. Çalışmamız göstermektedir ki toplumda TAB yaygın olarak kullanılmaktadır. Katılımcılar büyük oranda (%79,2) TAB kullanımının sağlık açısından yarar sağladığına inanmaktadır. Ancak bireylerin TAB konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı söylenebilir.

Bu kapsamda, bireylerin doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmaları için en iyi kaynak olan uzman sağlık profesyonelleri tarafından hazırlanan kapsamlı eğitimler ile toplumun bilinçlendirilmesi önerilebilir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğru- dan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Sevgi Deniz Doğan, Pınar Kaya; **Tasarım:** Sevgi Deniz Doğan, Pınar Kaya; **Denetleme/Danışmanlık:** Sevgi Deniz Doğan; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Sevgi Deniz Doğan, Pınar Kaya; **Analiz ve/veya Yorum:** Sevgi Deniz Doğan; **Kaynak Taraması:** Sevgi Deniz Doğan, Pınar Kaya; **Makalenin Yazımı:** Sevgi Deniz Doğan, Pınar Kaya; **Eleştirel İnceleme:** Sevgi Deniz Doğan.

KAYNAKLAR

- Sharma M, Thakur R, Sharma M. Ethnomedicinal, phytochemical and pharmacological properties of *Crocus sativus* (saffron). *J Indian Bot Soc.* 2020;99(3and4):115-25. [Crossref]
- Faydaoğlu E, Sürücüoğlu MS. Geçmişten günümüze tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanılması ve ekonomik önemi [History of the use of medical and aromatic plants and their economic importance]. *J For Fac.* 2011;11(1):52-67. [Link]
- Göktaş Ö, Gıdık B. Tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanım alanları [Uses of medicinal and aromatic plants]. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilim Derg.* 2019;2(1):145-51. [Link]
- Budak VA, Bostan D. Dünya'da ve Türkiye'de tıbbi ve aromatik bitkilerin yeri ve önemi [Place and importance of medicinal and aromatic plants in the world and Turkey]. *Çukurova Tarım Gıda Bil Der.* 2018;33(1):37-44. [Link]
- Sharma M, Thakur R, Sharma M, Sharma AK, Sharma AK. Changing scenario of medicinal plants diversity in relation to climate change : a review. *Plant Archives.* 2020;20(2):4389-400. [Link]
- T.C. Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı [Internet]. © 2022 Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı [Erişim tarihi: 29 Haziran 2022]. Tıbbi ve Aromatik Bitkiler. Erişim linki: [Link]
- Aygör H, Çayır A. Hemşirelik öğrencilerinin tıbbi ve aromatik bitkileri kullanma durumu ve görüşleri [Nursing students' usage status and opinions about medicinal and aromatic plants]. *J Anatolia Nurs Heal Sci.* 2020;23(3):378-82. [Crossref]
- Teke A, Yener M, Akkuş S, Gümüüşçü A. Halkın tıbbi-aromatik bitkiler kullanımı ve tanınmasında bilinç durumu: Çumra örneği. Özyazıcı G, editör. *Research in Medicinal and Aromatic Plants.* Ankara: İksad Publishing House; 2020. p.267-90.
- Eraslan ZB, Ay S, Kültür S. A questionnaire-based study on medicinal plant use in respiratory diseases. *Ankara Univ Eczac Fak Derg.* 2020;44(3):437-51. [Crossref]
- Karataş I, Karataş R, Elmastaş CA. Yaygın olarak kullanılan bazı tıbbi ve aromatik bitkilerin sıcak su infüzyonlarının sekonder metabolit içeriği ve antioksidan aktivitelerinin belirlenmesi [Determination of secondary metabolite content and antioxidant activity of hot water infusion of some commonly used medicinal and aromatic plants]. *Gaziosmanpaşa J Sci Res.* 2019;8(2):49-57. [Link]
- Özçelik G, Toprak D. Bitkisel tedavi neden tercih ediliyor? [Why is phytotherapy preferred?]. *Ankara Med J.* 2015;15(2):48-58. [Link]

12. Basaran NF, Akici A. Patients' experience and perspectives on the rational use of drugs in Turkey: a survey study. *Patient Prefer Adherence*. 2012;6:719-24. [[Crossref](#)] [[PubMed](#)] [[PMC](#)]
13. Çelik SA, Ayrar I. Antioksidan kaynağı olarak bazı tıbbi ve aromatik bitkiler. *Türk Bilim Derlemeler Derg*. 2020;13(2):115-25. Accessed June 28, 2022. [[Link](#)]
14. Avan M. Türkiye'de ve dünyada görülen önemli tıbbi ve aromatik bitkiler, özellikleri ve hastalıkları üzerine araştırmalar [Researches on the characterization and diseases of important medicinal and aromatic plants occurring in Turkey and the world]. *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Derg*. 2021;3(1):129-56. [[Crossref](#)]
15. Korkmaz M, Fakir H. Odun dışı bitkisel orman ürünlerine ilişkin nihai tüketici özelliklerinin belirlenmesi (Isparta iline yönelik bir araştırma) [Determination of final consumer characteristics of non-wood forest products (A case study for Isparta city)]. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Derg*. 2009;(2):10-20. [[Link](#)]
16. Barlas Uzun M, Aykaç G, Özçelikay G. Bitkisel ürünlerin yanlış kullanımı ve zararları [Improper use and harms of herbal products]. *Lokman Hekim Dergisi*. 2014;4(3):1-5. [[Link](#)]
17. Kalkan S. Bitkisel ürünlerle tedavilerde ilaç etkileşimleri [Drug interactions in the treatment with herbal products]. *DEÜ Tıp Fakültesi Derg*. 2017;31(1):41-50. [[Link](#)]
18. Ghani U, Batool A, Rafeeq H, Naeem M, ul Hassan Bukhari SS, Ahsan H, et al. Advancement and future directions towards herbal treatment for various diseases. *Saudi Journal of Medical and Pharmaceutical Sciences*. 2019. [[Crossref](#)]